

Сухомлинов О., Красовська Г. Феномен буковинського пограниччя: етнокультурний аспект // Fenomen pogranicz kulturowych: współczesne tendencje / pod red. L.A. Suchomłynowa. – Piła-Berdiańsk : Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Stanisława. Staszica w Pile, 2012. – Т. V. – С. 51 – 58.

Олексій Сухомлинов,

Гелена Красовська

ФЕНОМЕН БУКОВИНСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ: ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Об'єднана Європа ХХІ століття являє собою своєрідну мозаїку різноманітних народів, етносів, мов та культур, а також репрезентує широкий спектр віросповідань та вірувань. На перший погляд, це явище може відігравати дезінтеграційну роль у житті суспільства єдиного європейського організму, з другого ж боку, саме через таку різноманітність виявляється парадоксальна єдність. Сучасна наукова думка все частіше застосовує поняття полілог культур, мультикультуралізм, пограниччя культур, що свідчить про актуальність і новітність згадуваних явищ. Метою даної розвідки є аналіз контекстів прояву культурного пограниччя, яким є Буковина, на тлі загальноєвропейських інтеграційних процесів.

Варто згадати, що домінуючою тенденцією кінця минулого століття було створення так званих єврорегіонів, кажімо таких, як: Pomerania (Німеччина – Польща), Nysa (Польща – Німеччина – Чехія), Beskidy (Польща – Словаччина), Euroregion Karpacki (Україна – Польща – Словаччина – Угорщина – Румунія), Bug (Україна – Білорусь – Польща), Niemen (Польща – Литва – Білорусь), Bałtyk (Польща – Росія – Литва – Латвія – Швеція – Данія). Ці новоутворення являють собою міждержавні територіальні спільноти, основною метою яких є всебічна інтеграція, як культурна, так і економічна. Проте в історії Європи подібні багатонаціональні регіони з єдиною суспільною системою та сильними тенденціями культурної та мовної інтерференції були поширеним явищем. Яскравим прикладом цього явища є Буковина, що сьогодні знаходиться в межах Карпатського єврорегіону.

Землі Буковини, що розташовані у підніжжя північно-східних Карпат, довгий час не мали чітко окреслених кордонів. Наприкінці ХІV – на початку ХV століття ця територія була складовою частиною Молдавського князівства, а з другої половини ХVІ століття, вона, разом з Молдавією, знаходилася під пануванням Туреччини. Підкреслимо, що не всі буковинські землі мали однакову історичну долю. Північно-західна частина Буковини за часів польського короля Казимира Великого декілька разів переходила у власність Речі

Посполитої. Проте варто наголосити, що Буковина ніколи не була і не може вважатися інтегральною складовою частиною Польщі¹.

Після першого розділу Польського королівства (1773 р.) колишня частина Молдавії – Буковина (10 440 км²), а також Мала Польща та Червона Русь увійшли до складу Австрії. Після приєднання цих земель у 1775 році до імперії Габсбургів на Буковині встановлюється правління так званої військової адміністрації, яке тривало до 1787 року. На перших етапах повнота влади зосереджувалася в руках глави адміністрації – генерала Сплєні, а з 1778 року – генерала Енценберга².

Вища адміністрація мала подвійне підпорядкування: військовим чиновникам у Відні, а також військовому командуванню у Львові, столиці Галицької провінції, незважаючи на те, що Буковина становила окрему адміністративну одиницю Австрії, центром якої з 1779 року офіційно стали Чернівці.

У 1786 року місто отримало привілеї Австрійського міського статуту, а з 1832 року утворено власний магістрат на чолі з бургомістром. У 1862 році автономні права підтверджено наданням Буковині власного герба із зображенням голови тура і трьох зірок на червоно-синьому фоні.

Територіальний поділ Буковини протягом другої половини ХІХ і початку ХХ століття неодноразово змінювався. У 1850 році територія поділялася на 6 повітів, 1855-1868 роках – на 15, у 1868-1893 роках – на 8, 1893-1903 роках – на 9, у 1903-1905 роках – 10, у 1905-1914 роках – 11, з них 7 – у північній частині краю. Перед першою світовою війною Буковина ділилася на наступні повіти: Чернівецький, Кимполунзький, Гура-Гуморулуйський, Кіцманський, Радівецький, Серетський, Сторожинецький, Сучавський, Вашківецький, Вижницький, Заставнівський. Крім того, існував поділ на судові повіти та релігійні округи³.

У 1918 році Буковина стає румунською провінцією. Унаслідок військових дій другої світової війни у 1944 році відбувається поділ цих земель на дві частини: північна входить до складу СРСР, як Чернівецька область УРСР, південна – залишається в межах Румунії.

Слід зазначити, що на момент приєднання Буковини до Австрії територія була заселена нерівномірно й нещільно. Етнічний склад Буковини вирізнявся надзвичайною різноманітністю. Домінувала тут найчисельніша сьогодні група українців, до яких зараховувалися також гуцули. У 1910 році перепис населення виявив 305 222 представників цієї національності, що становило 38,4% буковинців. Проживали українці переважно в північній частині. На сьогоднішній день на території північної Буковини українці становлять 70,8% від загалу. Перепис населення, що відбувся у 1992 році у південній (румунській) Буковині, свідчить, що тут українці складають приблизно 1,4%. Вони знаходяться

¹ А. Жуковський, *Історія Буковини*. – Чернівці: Час, 1994. – Ч.2. – С. 92.

² С. Костишин, В. Богущанський, Ю. Макар, *Буковина. Історичний нарис*. – Чернівці, 1999. – С. 69.

³ *Ibidem*, s. 69.

переважно у так званих місцях компактного проживання, яких налічується чотири: Милешовець, Слобозя, Думбрава, Негостіна.

Друга за чисельністю група корінного населення Буковини – румуни. У 1910 році тут проживало 273216 осіб, тобто 34,4% населення. Після приєднання Буковини до Австрії процес переселення румунів на Буковину продовжувався, вони прибували сюди головним чином з Трансільванії та з Молдавії.

Щодо румунів в сучасній Україні, то можна стверджувати, що це істотна складова населення Чернівецької області, що складає 10,7% та відіграє значну роль в житті та розвитку північної Буковини. Найчисельніші осередки знаходяться неподалік місцевостей Герца, Сторожинця, Новоселиці і Вижниці.

Євреї почали прибувати на Буковину з XIV – XV ст. Поселялися передусім в містах Сучава, Радівці, Чернівці, Серет, Вижниця, Сторожинець. Вони були вихідцями з Польщі та Угорщини, деякі – з татарських і турецьких земель. У 1880 – 1910 роках, згідно з переписом населення, євреї на Буковині були третьою за кількістю етнічною групою, після українців та румунів. На переломі століття вони становили майже 13% мешканців від усього загалу, а в Чернівцях – навіть до 20%. Австрійський перепис населення зараховував буковинських євреїв до осіб німецької національності, мотивуючи це володінням німецькою мовою. Проте, щодо віросповідання, слід зазначити, що євреї відносилися до окремої групи "Izraeliten".

Після першої світової війни, коли Буковина була приєднана до Румунії, німецька мова почала втрачати свої позиції через поширення румунської, яка для більшості єврейської інтелігенції залишилась "Stiefmuttersprache", тобто "мовою мачухи". Після 1989 року більшість євреїв виїхала до Ізраїля. За переписом 2001 року в Чернівецькій області проживало 1 443 осіб єврейського походження, що становить лише 1,4% мешканців. У Сучаві, на південній румунській Буковині, проживає приблизно 50 осіб. Не можна не відзначити, що в Чернівцях діє товариство єврейської культури, що доводить активну позицію цієї меншості, вся діяльність якої спрямована на збереження та розвиток національної культури.

Більшість німецьких переселенців прибула на Буковину у межах австрійської експансії. Генерал Енценберг у 1779 році у звіті зазначав, що для розвитку сільського господарства на Буковині потрібні "німецькі робочі руки" і "німецький спосіб господарювання", а край є такий великий, що міг би прийняти 18000 осіб⁴. 17 вересня 1781 року був виданий циркуляр, так званий "Патент про переселення", в якому обіцяно пільги всім іноземцям, що бажали переселитись на територію Австрії. Цей документ сприяв широкому сільськогосподарському розвитку Буковини завдяки вихідцям з німецьких

⁴ С. Троян, *Міжнаціональні культурні процеси на Буковині і німецьтво: розвиток через інтеграцію* // *O Bukowinie razem czy oddzielnie* Pod red. K. Feleszki, Warszawa – Piła, 2000. – С. 300.

князівств, де мало місце відносно аграрне перенаселення та надмірна експлуатація селян. Крім того, в жовтні 1781 року був підписаний "Патент про віротерпимість", який також сприяв появі на Буковині вихідців з німецьких протестантських князівств. Масштабна реалізація циркулярів розпочалася в 1782 році. Цікавим виявляється етнічно-регіональний склад переселенців. Відомі чотири головні групи німців, що прибули на Буковину:

- шваби – селяни і ремісники, які прийшли з Пфальцу, Бадена, Вюртемберга, Франконії і Гессена. Вони заснували перші поселення в 1782 році на Роші, у Молодії і Мітоці Драгомірній;
- ціпси – робітники гірничо-будівельних підприємств з верхньої Угорщини, що приблизно в 1783 році поселилися в районі Якобенів;
- німці-переселенці з Богемії – в основному робітники складувних заводів. У 1793 році німецькі переселенці розпочали виробництво скла в Старій Гуті;
- німці-міщани, військові, службовці, ремісники поселялися в Чернівцях, Сереті, Сучаві й займали ключові місця у господарстві та управлінні державою.

Згідно з даними перепису населення у 1910 році, німецьке поселення на Буковині становило майже 70 тисяч осіб.

Значну роль в розвитку буковинського краю відіграли також поляки, поява яких на Буковині пов'язана з часами панування Казимира Великого. Поляки прибували на Буковину різними шляхами. Значна група польських поселенців (1792 р.) – це переселенці з Бохні, Калуша та Велички, що прибули до Качики з метою добування покладів солі. Інша група пов'язана з будівництвом залізничі сполученням: Львів-Чернівці-Сучава (1866-1869), яка цілком підпорядковувалася польській адміністрації у Станіславові (Івано-Франківську). Слід зазначити, що найбільш чисельною групою польських поселенців на Буковині були горяни (польськ. *Górale* – етнічні групи поляків, що проживають у гірських місцевостях), вони прибули з чадецького округу, польсько-словацького пограниччя, у 1803 році. Після визвольного повстання в листопаді 1830 року на Буковину виїжджають представники польської шляхти. Характерно, що чисельність польської громади систематично зростала і вже у 1910 році група поляків посідала п'яте місце серед представників інших національностей на Буковині.

Угорці, в тому числі група секлерів, прибули на Буковину в 1776 – 1777 роках, заснувавши два села: Фогадістен, що означає "Боже прийми", та Істенегітс – "Боже допоможи". Пізніше з'явилися також нові села: Йюзсеффалва – "село Йосипа", назване на честь імператора Австрії Йосипа I, Гадікфалва і Андрасфалва на згадку про їхнього засновника Андраса Гадіка. Угорці органічно вписалися в поліетнічний ландшафт регіону і також стали чинником взаємного збагачення мови та культури.

Варто також сказати про липован, тобто старообрядців, які поселилися в Липованах у 1724 році, а в 1783-му заснували Білу Криницю. У свою чергу, з Галичини та деяких інших регіонів переселялися вірмени, традиції, мова та релігія яких не вписувалась у рамки традиційної європейської (середземноморської) культури, поширеної на теренах Буковини.

Дозволимо собі ще раз підкреслити, що основна маса переселенців з інших регіонів Європи була тісно пов'язана з так званою "заробітчанською міграцією" та відіграла прогресивну роль в освоєнні слаборозвинених та малозаселених земель.

Отже, як свідчать наведені факти, характерною рисою Буковини, складової частини Австро-Угорщини, була поліетнічність, багатомовність, розмаїття віросповідань та культур, що дає нам підстави розглядати цей регіон через призму новітньої теорії пограниччя культур.

Бурхливі геополітичні перетворення, що пов'язані з виникненням імперій, призвели до формування якісно нових суспільних та культурних систем багатонаціональних держав, в даному випадку Австро-Угорщини та окремих регіонів. Розуміючи першу як взаємозалежність міжлюдських стосунків, дистанцій, ієрархії та дій в організованій та неорганізованій формах⁵, а другу – як реляції категорій елементів культури: матеріально-технічної, суспільної, ідеологічної та чуттєвої (психологічної), що мають певне значення для людей, які послуговуються даними елементами, можна говорити про наявність цілісної суспільно-культурної системи регіонів чи, радше, про процес її становлення. Причому культура кожного суспільства чи суспільної групи була обумовлена специфікою її представників. У свою чергу, особові риси представників суспільства визначалися існуючою культурою, аксіонормативним укладом системи⁶.

Важливим моментом є також взаємна обумовленість складових суспільно-культурної системи, де перша є первинною, проте вона не може функціонувати без другої⁷.

Таки чином, з'ясувавши всі залежності, можна стверджувати, що згадувана система, зокрема на Буковині, через неоднорідність багатонаціонального, а відповідно й полікультурного та полірелігійного суспільства, що являло собою мозаїку етносів, мала синкретичний характер і значно відрізнялася від інших суспільно-культурних регіонів Європи. Причому, зіставляючи території з ознаками пограниччя культур, можна виділити риси, притаманні саме Буковині:

- відсутність домінуючої культури; згадаймо, що ані українці, ані румуни не були до кінця сформованою нацією, яка має власну державу, що дає підстави відкинути закид про експансію;
- заробітчанський характер міграції;
- створення нових поселень за національно-професійними ознаками.

⁵ S. Ossowski, *O strukturze społecznej*. – Warszawa, 1982. – s. 47.

⁶ F. Znaniecki, *Nauka o kulturze. Narodziny i rozwój*. – Warszawa, 1971. – s. 563.

⁷ L. Dyczewski, *Trwałość kultury polskiej // Wartości w kulturze polskiej*. – Lublin, 1993. – s. 17.

Остання теза може бути використана як доказ певної замкненості культурних систем кожної окремої новозаселеної нації. Існуючі й сьогодні польські села на теренах румунської (в околицях Сучави) та української (Сторожинецький район) Буковини, де збереглися польська культура, мова та традиції, є яскравим доказом нашого твердження. Проте, згідно з теорією пограниччя культур та, як свідчить лінгвістичний аналіз сьогоднішньої мови національних меншин регіону, безумовним є також взаємний вплив. Якщо на обмеженій території проживають групи, що розмовляють кількома мовами, то явище багатомовності в групі стає нормальним, а однозначна ідентифікація з однією мовою для учасників цих груп стає неможливою⁸.

Культурна інтерференція виникала з соціально-економічних потреб всього суспільства як єдиного державного чи регіонального організму, запорукою чого була толерантність та гармонійна комунікація.

Аналізуючи замкненість культурної системи окремих національних груп Буковини, не можна говорити про повну відсутність культурних контактів. Навпаки, пограниччя розглядається як регіон, де культури взаємодіють, взаємно проникають та доповнюють одна одну, але центральні (корінні чи фундаментальні) цінності кожного народу, які власне визначають національну ідентичність, залишаються незмінними. Взаємовпливам сприяли постійні безпосередні контакти різного характеру, насамперед трудові відносини.

З одного боку, ізолюваність, на нашу думку, була продуктом психолого-культурологічного та соціального характеру. В умовах відірваності від історичної батьківщини та відсутності стабільного культурного центру у багатонаціональному регіоні зі спільною суспільною системою, що мала відкритий характер, національні меншини на рівні підсвідомості намагалися зберегти ідентичність. Тенденції, спрямовані на самоізоляцію національних спільнот, виникають з самої суті пограниччя – місця, де суспільні групи знаходяться під постійною загрозою занехання або припинення тривалості їхньої культури (асиміляції)⁹.

З другого боку, присутність представників різних віросповідань та національних груп на спільному ареалі сприяє процесам асиміляції, чи, радше, пристосуванню до нових реалій. В умовах мультикультуралізму антиномія "свій – чужий" втрачає виразне протиставлення та глобальне значення і переноситься на регіональний рівень культурного пограниччя, де все більшого значення набувають категорії "свійськості" та "тутешності". Саме на такому пограниччі відбувається адаптація до атмосфери постійного зіткнення культур, що з часом переростає у міжкультурний діалог.

⁸ K. Feleszko, *Regiony wielonarodowe jako problem badawczy* // K. Feleszko. *Bukowina – Moja miłość* / Pod red. A. Żora. – Suceva, 2003. – Т. I. – s. 130.

⁹ E. Konończuk, *Literackie świadectwa pamięci na pograniczu kultur (Erwin Kruk, Ernst Wiechert)* // *Topika pogranicza w literaturze polskiej i niemieckiej* / Pod red. Z. Światłowskiego, S. Uliaszka. – Rzeszów, 1998. – s. 24.

Як зазначають дослідники, з моменту втрати етнічної батьківщини й культурного центру ці функції переймає пограниччя в широкому розумінні, де характерним явищем є взаємне проникнення групової (колективної) свідомості різних середовищ і культур¹⁰.

Варто детальніше розглянути поняття центр, що має амбівалентну семантику. З перспективи суспільно-культурної системи пограниччя центр дійсно не мав універсального характеру. З одного боку, кожна з етнічних груп мала свій культурний центр на історичній батьківщині. Крім того, з даною проблемою пов'язується питання віросповідання та духовно-релігійного центру: для католиків це був Рим, для православних, старообрядців та протестантів – трудно дефініювати через відсутність суворої ієрархії та чіткої організації, але в будь-якому разі це не була апостольська столиця. З перспективи суспільно-адміністративного устрою, через змінність кордонів, адміністративних поділів та сфер впливу, центр також не був поняттям статичним.

Тобто можна говорити про існування принаймні двох центрів та зростання значення пограниччя, що для багатьох стало малою (приватною) вітчизною. Дане явище, в контексті сучасних соціологічних та культурологічних досліджень, можна визначити як поліцентризм. Центри культурного пограниччя мали якісно різний характер, функції та значення, кожний відігравав власну специфічну роль. Тому закономірним є посилення відцентрових тенденцій та зосередження на внутрішньому житті мультикультурного регіону.

Характерно, що специфіка сьогоденної багатонаціональної Буковини, де, згідно з даними перепису 1989 року, в Чернівецькій області (північна Буковина) проживає 69 представників різних національностей¹¹, зберігається й донині.

З моменту проголошення Україною незалежності у Чернівецькій області зареєстровано та функціонує близько 10 національних товариств, серед яких є: Товариство австро-німецької культури, Товариство польської культури імені Адама Міцкевича, Товариство румунської культури імені Мігая Емінеску, Єврейська Рада Буковини.

Національні об'єднання мають можливість вивчати рідну мову. На території північної Буковини діє 88 шкіл з румунською мовою викладання, в Чернівцях реалізується програма вивчення єврейської мови, в декількох школах Сторожинецького району викладається польська мова. Діють також фольклорні ансамблі різних національних товариств.

Професор Казімеж Фелешко в своїх наукових розвідках неодноразово наводив Буковину як приклад для інших регіонів Європи з її інтеграційними тенденціями. Людина, як пише К.Фелешко, відкрита на всі оточуючі її культури, а також бере активну участь в їх розвитку, – ввійшла до науки під назвою *Homo Bucovinensis*.

¹⁰ Z. Przybyła, *Kategoria pogranicza w badaniach nad edukacją kulturową* // *Pogranicze kultur* / Pod red. C. Kłaka. – Rzeszów, 1997. – s. 152.

¹¹ A. Kruhlaszow, *Narodowo-kulturalne tradycje Północnej Bukowiny* // *Bukowina po stronie dialogu* / Pod red. K. Feleszki. – Sejny, 1999. – s. 262.

Польський етнограф Збігнев Ковальський виступив ініціатором відродження багатонаціональних традицій та культури буковинської спільноти, започатковуючи "Буковинські зустрічі". Під час цього заходу всі етнічні групи Буковини мають можливість зустрітися на фольклорному фестивалі, презентувати свої звичаї, пісні й танці. Зустрічаються люди, які розмовляють різними мовами, проте мають багато спільних культурних елементів.

У 2013 році в Ястров'ю неподалік Пили (Польща) вже вкотре відбувся XXIV Міжнародний фольклорний фестиваль "Буковинські Зустрічі", названий "визначним фестивалем в Європі", на якому представлені всі етнічні спільноти Буковини. Цей фестиваль набув європейського значення через те, що друга його частина відбулася в південній Буковині (Румунія), потім у буковинських Секлерів (Угорщина), наступний етап проходив у Словаччині і закінчилася в серці Європи – в Чернівцях.

Для об'єднаної Європи Буковина є прикладом гармонійного співіснування та спільного розвитку. Передусім толерантність представників багатонаціонального середовища є гідною наслідування. Наведемо слова великого буковинця проф. Фелешка: "Ми є дітьми краю, який завжди пишався відкритістю своїх мешканців на всі оточуючі його культури та мови, а та взаємна відкритість всіх нас взаємно збагачує. Такими ми були і такими залишимося"¹².

Мультикультурна Україна, декларуючи свою готовність до вступу до Європейської спільноти, має приклад такого регіону, хоч і поділеного, яким є Буковина. Буковинці, в тому числі й громадяни України, можуть бути прикладом міжнаціональної інтеграції та спільного творення своєї батьківщини.

Суспільний простір пограниччя культур, чим, безперечно, є Буковина, повинен розглядатись як продукт взаємодії та взаємозалежностей всіх перелічених аспектів, що визначають регіональну й локальну ідентичність його мешканців¹³.

Якщо механізми, що діють на таких рубежах культур, зокрема, спільний розвиток культури пограниччя та збереження національної самобутності, будуть покладені в основу суспільства об'єднаної Європи, то інтеграційні процеси стануть органічними та остаточними. Єдність Європи – в її різноманітності.

¹² K. Feleszko, *Bukowińskie Spotkania. Folder.* – Jastrowie–Piła, 1996.

¹³ Łukowski W. *Spoleczne tworzenie ojczyzn.* – Warszawa, 2002. – S. 73-75.